

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 9

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA "KO'Z" KOMPONENTLI FRAZEOLOGIZMLARNING KOGNITIV-SEMANTIK TAHLILI

Umarova Nigoraxon Xolmatovna

Turan International University, o'qituvchi.

e-mail: nigoraxon@mail.ru ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3369-2245>

Annotatsiya.

Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi "ko'z" komponentli frazeologik birliklarning kognitiv-semantik xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda somatik frazeologizmlarning konseptual asoslari, metaforik modellari hamda ularning inson tafakkurida aks etish mexanizmlari yoritiladi. Shuningdek, "ko'z" konsepti orqali bilim, nazorat, hissiy baholash va idrok jarayonlarining ifodalanishi o'rganiladi. Tahlil natijasida o'zbek va ingliz tillarida ayrim universal kognitiv modellar mavjudligi bilan bir qatorda, milliy-madaniy xususiyatlar ham namoyon bo'lishi aniqlangan.

Kalit so'zlar: frazeologizm, somatik birlik, kognitiv lingvistika, konsept, metafora, embodiment, ko'z konsepti, qiyosiy tahlil.

КОГНИТИВНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С КОМПОНЕНТОМ «ГЛАЗ» В УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Умарова Нигоракхон Холматовна

Turan International University, преподаватель.

Аннотация.

В статье проводится сравнительный анализ когнитивно-семантических особенностей фразеологических единиц с компонентом «глаз» в узбекском и английском языках. Рассматриваются концептуальные основы соматических фразеологизмов, метафорические модели и механизмы их отражения в человеческом мышлении. Особое внимание уделяется выражению процессов познания, контроля, эмоциональной оценки и восприятия посредством концепта «глаз». Результаты анализа показывают, что наряду с наличием ряда универсальных когнитивных моделей в узбекском и английском языках проявляются также специфические национально-культурные особенности.

Ключевые слова: фразеологизм, соматическая единица, когнитивная лингвистика, концепт, метафора, воплощённое познание (embodiment), концепт «глаз», сравнительный анализ.

COGNITIVE-SEMANTIC ANALYSIS OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE COMPONENT "EYE" IN THE UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

Umarova Nigoraxon Xolmatovna

Turan International University, Lecturer.

Abstract.

This article presents a comparative analysis of the cognitive-semantic features of phraseological units containing the "eye" component in Uzbek and English. The study examines the conceptual foundations of somatic phraseological units, metaphorical models, and the mechanisms through which they are represented in human cognition. Particular attention is paid to the representation of knowledge, control, emotional evaluation, and perception through the concept of the "eye." The findings reveal that, alongside certain universal cognitive models shared by Uzbek and English, distinct national and cultural features are also manifested.

Keywords: phraseological unit, somatic unit, cognitive linguistics, concept, metaphor, embodiment, eye concept, comparative analysis.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda til va tafakkur o'rtasidagi munosabatlarni antropotsentrik paradigma asosida o'rganish dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Kognitiv lingvistika insonning dunyoni idrok etishi, bilimni konseptuallashtirishi hamda voqelikni til orqali ifodalash mexanizmlarini tadqiq etadi. Shu nuqtayi nazardan frazeologik birliklar insonning milliy tafakkuri, madaniy tajribasi va emotsional baholash tizimini o'zida aks ettiruvchi muhim lingvistik hodisa sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Frazeologik birliklar tarkibida tana a'zolari bilan bog'liq komponentlarning faol qo'llanishi inson tafakkurining biologik tajriba bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. Ayniqsa,

“ko‘z” komponenti bilan bog‘liq frazeologizmlar turli tillarda bilim, tushunish, nazorat, hissiy munosabat va baholash kabi konseptual ma‘nolarni ifodalashda muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Inson voqelikni avvalo ko‘rish sezgisi orqali idrok qilgani sababli “ko‘z” konsepti ko‘plab metaforik modellarni markazida tutadi.

O‘zbek va ingliz tillaridagi “ko‘z” komponentli frazeologik birliklarni qiyosiy o‘rganish inson ongining universal va milliy xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Har ikki tilda ayrim frazeologik birliklar umumiy kognitiv asosga ega bo‘lsa-da, ularning semantik talqini va madaniy motivatsiyasida milliy-spetsifik jihatlar kuzatiladi. Masalan, o‘zbek tilidagi “ko‘z qorachig‘iday asramoq” hamda ingliz tilidagi “apple of one’s eye” frazeologizmlari qadrlash va sevishtirish konseptlarini ifodalasa-da, ularning obrazlilik asoslari turlicha shakllangan. Bugungi kunda somatik frazeologizmlarni strukturaviy-semantik jihatdan o‘rganishga oid ilmiy tadqiqotlar mavjud bo‘lsa-da, ularning kognitiv-semantik tabiati hamda konseptual metaforalar asosida shakllanish mexanizmlari yetarli darajada qiyosiy tahlil qilinmagan. Ayniqsa, “ko‘z” konseptining o‘zbek va ingliz tillaridagi verbal ifodalanishini kognitiv nuqtayi nazardan tadqiq etish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Mazkur maqolaning maqsadi o‘zbek va ingliz tillaridagi “ko‘z” komponentli frazeologik birliklarning kognitiv-semantik xususiyatlarini qiyosiy jihatdan tahlil qilish, ular orqali ifodalangan konseptual modellarni aniqlash hamda inson tafakkurining universal va milliy jihatlarini ochib berishdan iborat.

Tadqiqot materiali. Tadqiqot davomida o‘zbek va ingliz tillaridan “ko‘z” komponentli frazeologik birliklar saralab olindi va ularning semantik hamda konseptual xususiyatlari tahlil qilindi. Tadqiqot materiallari frazeologik lug‘atlar, ilmiy manbalar va badiiy adabiyotlar asosida shakllantirildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda o‘zbek va ingliz tillaridagi “ko‘z” komponentli frazeologik birliklarning kognitiv-semantik xususiyatlarini aniqlash maqsadida qiyosiy, kognitiv-semantik hamda lingvokulturologik metodlardan foydalanildi. Tadqiqot materiali sifatida o‘zbek va ingliz tillarining frazeologik lug‘atlaridan, badiiy adabiyotlardan hamda ilmiy manbalardan saralangan somatik frazeologizmlar olindi. Tahlil jarayonida frazeologik birliklarning semantik tuzilishi, metaforik asoslari va konseptual modellari o‘rganildi. Qiyosiy tahlil metodi orqali o‘zbek va ingliz tillaridagi “ko‘z” komponentli frazeologizmlarning o‘xshash va farqli jihatlari aniqlandi. Kognitiv-semantik yondashuv asosida mazkur birliklarning inson tafakkuridagi konseptual asoslari tavsiflandi. Shuningdek, lingvokulturologik metod yordamida frazeologik birliklarda aks etgan milliy-madaniy xususiyatlar izohlandi.

Muhokama va natijalar. Frazeologik birliklarni kognitiv nuqtayi nazardan tadqiq etish zamonaviy tilshunoslikning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab til va tafakkur munosabatlarini antropotsentrik paradigma asosida o‘rganishga bo‘lgan qiziqish ortib bordi. Ayniqsa, George Lakoff va Mark Johnson tomonidan ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasi til birliklarini inson tafakkuri bilan uzviy bog‘liq holda talqin qilish imkonini yaratdi.

Lakoff va Johnsonning fikricha, metafora nafaqat badiiy vosita, balki inson tafakkurining asosiy mexanizmlaridan biridir. Ular tomonidan ilgari surilgan “Metaphors We Live By” konsepsiyasiga ko‘ra, inson abstrakt tushunchalarni jismoniy va sezgi tajribasi orqali anglaydi. Shu sababli tana a‘zolari bilan bog‘liq frazeologizmlar insonning biologik tajribasi asosida shakllangan konseptual modellarni aks ettiradi.

Z. Kövecses somatik frazeologizmlarni emotsional va madaniy konseptlarning ifodasi sifatida talqin qilib, turli tillardagi metaforalarning universal hamda milliy jihatlarini tahlil qilgan. Olimning ta’kidlashicha, “ko‘z”, “yurak”, “qo‘l” kabi somatik komponentlar insonning dunyoni idrok etishida markaziy rol o‘ynaydi.

O‘zbek tilshunosligida frazeologik birliklarning strukturaviy-semantik xususiyatlari Sh. Rahmatullayev tomonidan keng tadqiq etilgan. Olim frazeologizmlarning semantik yaxlitligi, obrazlilik hamda milliy tafakkur bilan bog‘liqligini alohida ta’kidlaydi. N. Mahmudov esa til va tafakkur munosabatlarini lingvokulturologik nuqtayi nazardan tahlil qilib, til birliklarida milliy mentalitetning aks etishiga e’tibor qaratgan. Biroq mavjud tadqiqotlarda “ko‘z” komponentli frazeologizmlarning o‘zbek va ingliz tillaridagi kognitiv-semantik xususiyatlari qiyosiy jihatdan yetarli darajada kompleks o‘rganilmagan. Mazkur maqola aynan ushbu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

“Ko‘z” komponentli frazeologik birliklar har ikki tilda insonning bilim, nazorat, hissiy baholash va ijtimoiy munosabatlarini ifodalovchi muhim konseptual vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Masalan, o‘zbek tilidagi “ko‘zi ochildi” hamda ingliz tilidagi “open one’s eyes” frazeologizmlari “BILISH — KO‘RISH” konseptual metaforasiga asoslangan. Har ikki birlikda ko‘rish jarayoni tushunish va anglash bilan bog‘lanadi. Bu esa inson tafakkuridagi universal kognitiv model mavjudligini ko‘rsatadi. Shuningdek, “keep an eye on” va “ko‘zdan qochirmaslik” frazeologizmlarida “KO‘RISH — NAZORAT” konsepti namoyon bo‘ladi. Inson kuzatayotgan obyekt ustidan nazorat o‘rnatishi mumkinligi sababli ko‘rish jarayoni ijtimoiy nazorat bilan bog‘langan. O‘zbek tilidagi “ko‘z qorachig‘iday asramoq” hamda ingliz tilidagi “apple of one’s eye” frazeologizmlari qadrlash va emotsional yaqinlikni ifodalaydi. Biroq ularning obrazlilik asoslari farqlanadi. O‘zbek tilida “ko‘z qorachig‘i” inson uchun eng nozik va qimmatli a‘zo sifatida talqin qilinsa, ingliz tilida “apple” komponenti qadimiy metaforik assotsiatsiyalar bilan bog‘langan.

Mazkur misollar somatik frazeologizmlarning nafaqat lingvistik birlik, balki inson tafakkurining konseptual modeli sifatida ham muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

O‘zbek tilidagi ayrim frazeologizmlar

Frazeologizm	Ma‘nosi
ko‘zi ochildi	tushundi, anglab yetdi
ko‘z yumdi	e’tibor bermadi
ko‘z tashlamoq	qaramoq, nazar solmoq
ko‘zdan qochirmoq	nazoratdan chetda qoldirmoq

ko'zga tashlanmoq	yaqqol ko'rinmoq
ko'ziga issiq ko'rinmoq	yoqimli tuyulmoq
ko'z qorachig'iday asramoq	juda ehtiyot qilmoq
ko'zi yetmoq	ishonch hosil qilmoq

Ingliz tilidagi ayrim frazeologizmlar

Frazeologizm	Ma'nosi
open one's eyes	tushunib yetmoq
turn a blind eye	e'tibor bermaslik
keep an eye on	nazorat qilmoq
catch someone's eye	diqqatini tortmoq
see eye to eye	bir fikrda bo'lmoq
apple of one's eye	eng qadrlisi
cry one's eyes out	qattiq yig'lamoq
not bat an eye	befarq qolmoq
have an eye for	did bilan qaramoq
eagle-eyed	juda ziyrak
keep one's eyes open	hushyor bo'lmoq
eye-opener	hayratlantiruvchi narsa
feast one's eyes on	zavqlanib tomosha qilmoq
not bat an eye	befarq qolmoq
out of sight, out of mind	ko'rinmasa, esdan chiqadi

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'zbek va ingliz tillaridagi "ko'z" komponentli frazeologik birliklar insonning borliqni idrok etishi, baholashi va anglash jarayonlari bilan uzviy bog'liq holda shakllangan. Har ikki tilda "ko'z" konsepti nafaqat inson tana a'zosini ifodalovchi birlik, balki bilim, tushunish, kuzatish, nazorat, e'tibor, emotsional holat va baholash kabi konseptual ma'nolarni yuzaga chiqaruvchi universal kognitiv model sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa somatik frazeologizmlarning shakllanishida insonning jismoniy tajribasi va tafakkur mexanizmlari muhim o'rin tutishini ko'rsatadi. Qiyosiy tahlil natijasida o'zbek va ingliz tillaridagi ayrim "ko'z" komponentli frazeologik birliklar semantik va konseptual jihatdan o'zaro yaqin ekanligi, ularning asosida umumiy insoniy tajriba va universal kognitiv modellar mavjudligi aniqlandi. Shu bilan birga, frazeologik birliklarning obrazlilik darajasi, metaforik asoslari, baholash xususiyatlari hamda lingvokulturologik motivatsiyasida muayyan milliy-spetsifik farqlar kuzatildi. Ushbu farqlar har bir xalqning tarixiy tajribasi, madaniy qadriyatlari, urf-odatlar va olamni milliy idrok etish xususiyatlari bilan bevosita bog'liqdir. Shuningdek, "ko'z" komponentli frazeologizmlarning semantik tuzilishida ko'rish jarayonining "bilish", "tushunish", "nazorat qilish" va "ruhiy-emotsional holatni ifodalash" kabi abstrakt tushunchalar bilan konseptual bog'lanishi ustuvor ekanligi kuzatildi. Natijada somatik komponentlarning frazeologik ma'no hosil qilishdagi roli, ularning metaforik va kognitiv imkoniyatlari hamda turli tillardagi umumiy va farqli jihatlari yanada aniqroq namoyon bo'ldi. Mazkur tadqiqot natijalari somatik frazeologizmlarning kognitiv-semantik va lingvokulturologik tabiatini yoritishga, o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Olingan xulosalardan qiyosiy tilshunoslik, kognitiv lingvistika, lingvokulturologiya va frazeologiya yo'nalishlarida olib boriladigan keyingi ilmiy izlanishlarda nazariy hamda amaliy asos sifatida foydalanish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – XIII, 242 p. URL: <https://search.worldcat.org/title/6042798>
2. Kövecses Z. *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 223 p. URL: https://assets.cambridge.org/97805216/41630/frontmatter/9780521641630_frontmatter.pdf
3. Kövecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 285 p. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780195145113.001.0001>
4. Kövecses Z. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 334 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511614408>
5. Langacker R. W. *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – X, 562 p. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195331967.001.0001>
6. Evans V., Green M. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. – 830 p. URL: <https://books.google.com/books?id=QwFiQgAACAAI>
7. Fillmore C. J. *Frame Semantics // Linguistics in the Morning Calm: Selected Papers from SICOL-1981*. – Seoul: Hanshin Publishing Company, 1982. – P. 111–137. URL: <https://glottolog.org/resource/reference/id/11480>
8. Gibbs R. W., Jr. *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – 540 p. URL: <https://books.google.com/books/about/The Poetics of Mind.html?id=v3FfQgAACAAI>
9. Johnson M. *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. – Chicago: University of Chicago Press, 1987. – XXXVIII, 233 p. URL: <https://search.worldcat.org/title/879576101>
10. Sweetser E. *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 188 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511620904>

- URL: <https://www.cambridge.org/core/books/from-etymology-to-pragmatics/F1454419128B2D24A372DD0808B51198>
11. Rahmatullayev Sh. U. *O'zbek tilining frazeologik lug'ati*. – Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1992. – 379 b.URL: https://rusneb.ru/catalog/000200_000018_RU_NLR_BIBL_A_011096362/
 12. Rahmatullayev Sh. *O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati*. – Toshkent: O'qituvchi, 1978. – 405 b. URL: [https://openlibrary.org/books/OL52985753M/%C5%ACzbek tilining izo%E1%B8%A3li frazeologik lughati](https://openlibrary.org/books/OL52985753M/%C5%ACzbek%20tilining%20izo%E1%B8%A3li%20frazeologik%20lughati)
 13. Mahmudov N. *Til*. – Toshkent: Yozuvchi, 1998. – 40 b.URL: <https://portal.guldu.uz/download-edfiles-23876.pdf>
 14. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab... // *O'zbek tili va adabiyoti*. – 2012. – № 5. – B. 3-16. URL: <https://lib.bimm.uz/items/download/2148>
 15. Cowie A. P., Mackin R., McCaig I. R. *Oxford Dictionary of English Idioms*. – 2nd ed. – Oxford: Oxford University Press, 1993. – 752 p.URL: https://books.google.com/books/about/Oxford_Dictionary_of_English_Idioms.html?id=F-Ae0AEACAAJ
 16. Seidl J., McMordie W. *English Idioms: A Fifth Edition of English Idioms and How to Use Them*. – 5th ed. – Oxford: Oxford University Press, 1988. – 267 p.URL: <https://obnb.uk/p11944610-english-idioms>
 17. *Oxford English Dictionary*. – Oxford: Oxford University Press. – Online edition.URL: <https://www.oed.com/>